

OSMANLI DÖNEMİNDE RÜŞVET VE SAHTEKÂRLIK SUÇLARI VE BUNLARA VERİLEN CEZALAR ÜZERİNE BAZI BELGELER

Dr. Kemal DAŞCIOĞLU*

Rüşvet, bütün insan topluluklarında geçmişten günümüze varlığını sürdüren en eski sosyal dertlerden birisidir. Lügatlarda rüşvet, yaptırılmak istenen bir işte yasa dışı kolaylık veya çabukluk sağlanması için bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkar olarak tanımlanmaktadır.¹ Günlük kullanımda rüşvet kavramı, hem rüşvet vereni hem de alanı kapsayan bir suç ifade etmektedir. Nitekim Türk Hukuk Lügatı'nda da "...memur sayılan kimsenin vazifesine giren bir iş için ... kanunca verilmesi icabetsiz bir para veya mal alması veya herhangi bir menfaat temin etmesi, yahut para, mal veya menfaat hakkında taahhüt veya teminat kabul etmesidir." şeklinde rüşvet suçu tarif edilmektedir.

Genel manasıyla rüşvet, yetkili birisine, başkası tarafından toplumun usul ve kaidelerine aykırı bir biçimde menfaat sağlanarak bir işin yaptırılması şeklinde tanımlanabilir. Rüşvet suçunun geri kalmış veya gelişmiş bütün toplumlarda var olduğu görülmektedir. Çünkü her insan önce kendi menfaatlerini düşünür. Bu da rüşvet suçu için önemli psikolojik sebeplerden birisidir. Bununla birlikte gelişmiş toplumlarda rüşvet suçunun daha az işlendiği, ancak tamamen ortadan kalkmadığı görülmektedir.²

Her suç gibi rüşvet de insanla alakalı sosyal bir olaydır. Bu nedenle özellikle sosyal düzenin bozulduğu dönemlerde bu suçun arttığı görülür. Büyük ekonomik krizler, savaşlar vb. olaylar toplum hayatını temelden etkilediği için, bu tür suçların artmasını sağlar. Böylece ekonomik şartların ağırlığı veya hafifliği rüşvet suçunun işlenmesini artırıp çoğaltmaktadır.³

İlkçağlardan itibaren bütün toplumlarda görülen rüşvet suçunun Osmanlı toplumunda da var olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti kendi

* Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi

¹ *Türkçe Sözlük*, C. 2, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 1872.

² Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, II. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, s. 1-2.

³ Mumcu, *a.g.e.*, s. 18-20.

kendine oluşmuş sosyal bir organizma değildir. Tarihteki her devlet gibi, kendinden önce kurulan devletler ile komşu devletlerden etkilenmiştir. Dolayısıyla bir kısım özellikler etkileşim neticesinde Osmanlı Devleti'ne sirayet etmiştir⁴ Osmanlı Devleti'nin temellerinin başlangıçtan itibaren Selçuklu yönetim kurallarıyla geliştiği, sonraları İlhanlı etkisinin de görüldüğü bilinmektedir.⁵ Bu devletlerde de rüşvet ve benzer suçların varlığı bilindiğine göre, Osmanlı Devlet ve toplum hayatında bu tür bozuklukların var olduğu söylenebilir.⁶

Osmanlı Devleti'nin daha ilk dönemlerinde rüşvetin olduğuna dair Neşri Tarihi'nde bilgiler vardır. Orhan Bey zamanında askeri teşkilatın ilk adımı sayılan yaya sınıfı kurulurken Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil Paşa'nın rüşvet aldığı söylenir. Bununla ilgili olarak, "... *Padişah hizmetinde olalum deyü çok kişiler kadiya rüşvetler virüb yalvardılar: beni yaz didiler*" şeklinde söylentilerin çıkması, bunun doğru olmasa bile rüşvet kavramının ilk devirlerden itibaren bilindiğini göstermesi bakımından önemlidir.⁷ I. Bayezid döneminde rüşvetin adalet teşkilatına kadar girdiği görülmektedir. Özellikle kadıların rüşvetçiliğinin arttığı, bunun için devletin tedbirler aldığı görülmektedir.⁸ Kanuni'nin son dönemlerinde ise rüşvetin devletin bütün mekanizmalarına hâkim olduğu söylenebilir. Bundan sonra devlet yönetiminde rüşvetin yaygınlaştığı görülmektedir.

XVII. yüzyıldan itibaren devlet-toplum hayatındaki iktisadi ve sosyal gerilemeye bağlı olarak rüşvetin de iyice arttığı söylenebilir.⁹ Özellikle devlet hizmetlerinin para ile satılması, rüşvetin artmasında etkili olmuştur. Naima, Osmanlı Devleti ve diğer devletlerde kamu makamlarına tayin için her zaman akçe almanın alışılmış bir durum olduğunu ve âlemden bunu def etmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Ayrıca rüşvetin devletin içine iyice yerleştiğini ve her makamın bir ücreti olduğunu söylemektedir.¹⁰

XVIII. yüzyılda da durum aynı şekilde devam etmiş, kamu hizmetlerine liyakatli kişiler değil çok para veren kişiler atanmıştır. Bu durum

⁴ Mumcu, a.g.e., s. 47–48.

⁵ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 110.

⁶ Mumcu, a.g.e., s. 83.

⁷ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ-Neşri Tarihi*, (Yay: Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), c. I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 155; Mumcu, a.g.e., s. 84.

⁸ Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, (Yay: Kayhan Atik), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 68–69; Neşri, a.g.e., s. 335–339.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/I, s.228–229; Mumcu, a.g.e., s. 85.

¹⁰ Mustafa Naima, *Tarih-i Naima*, c. IV, s. 284–285; Mumcu, a.g.e., s. 88.

XIX. yüzyılda da hükmünü kaybetmemiştir. Bu dönemde rüşvetin hediye şeklinde verilmesinin de yaygınlaştığı görülmektedir.¹¹ Bunun haricinde eşkiyalık yapanlar dahi soydukları malların ve paraların bir bölümünü yöneticilere verirlerdi ki, kendilerinin barınabilecekleri bir yerleri olsun. Bu durum yöneticilerin rüşvet karşılığında eşkiyaları koruması anlamına gelmektedir.¹² Kısaca rüşvet devletin bütün teşkilatlarına sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Tabii ki devlet bunu önlemek için tedbirler almış ancak tam anlamıyla başarı elde edememiştir.

Rüşvet tespit edildiği takdirde değişik cezaların uygulandığı görülmektedir. Bu cezalar görevden almaktan katle kadar gidebilmektedir. Aşağıda rüşvet ve sahtekârlık gibi suçlara verilen sürgün cezalarıyla ilgili örneklerle yer verilecektir.

Osmanlı Devleti'nde gerek devlet hizmetinde çalışanlar gerekse esnaf, tüccar ve benzeri meslek grubundan insanlar, rüşvet ve bununla bağlantılı sahtekârlık gibi suçlardan dolayı sürgün cezalarına çarptırılmıştır. Bunlarla ilgili olarak, İstanbul'da Çarşamba pazarında Simitçi Hasan, dört paralık simidi on beş dirhem noksan halka satmaya cesaret ettiğinden, Seddülbahir'e sürgün edilmiş ayrıca orada kalebent olunmasına da karar verilmiştir. Kaleye geldiği ve burada kalebent olduğuna dair kale dizdarından da haber alınmıştır.¹³ Yine İstanbul'dan hür ve azade kadınları Anadolu'ya götürüp esir gibi satan Çolak İsmail ve oğlunun bir daha İstanbul'a gelmemek üzere Bursa'ya sürgün edilmesine hüküm verildiği görülmektedir. Bu o dönemde bir nevi esir ticareti yapanların olduğunu ve onların da bazen hadlerini aştıklarını göstermektedir.¹⁴

Diğer yandan adli bir takım sahtekârlıkların yapıldığına dair örnekler de vardır. Kuzât (kadılar) tairesinden Zağra-i atik muvakkili (fermanlara tuğra çeken kimse) Mehmet Bey'in sahte ferman tahrir eylediğinden Limni Adasına sürgün edilerek cezalandırılması hakkında hüküm verildiği anlaşılmaktadır.¹⁵

Ulema sınıfından bazı kimselerin de bu tür suçları işledikleri ve gerekli cezalara çarptırıldıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, Bursa'da

¹¹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 99–100.

¹² M. Çağatay Uluçay, *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s. 58.

¹³ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet . Zabtiye*, nr. 119 / 25.R.1134 (12.02.1722).

¹⁴ *BOA, C. ZAB.* nr. 768 / 26.B.1204 (11.04.1790).

¹⁵ *BOA, C. ZAB.* nr. 202 / 5.Ca.1118 (15.08.1706).

Alaaddin Bey camiinde imamlık yapan ulema sınıfından Hamza Efendi, mahallesindeki bir parça yeri zapt etmek için, İstanbul'a şeyhülislâmın mührünü taklit ederek sahte mühürlü mektup yazmış, bununla birlikte rüşvet almaya da cüret ettiği için Limni Adası'na sürgün edilmesine karar verilmiştir. Bir başka belgede ise İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii müezzini ve kandilcisi olan İbrahim Efendi mahallesinde sakin Şerife Hafize adlı bir kadını gerekli tetkikleri yapmadan Halil adındaki kimseye nikâh ettiği için Bursa'ya sürgün edilmiştir. Aynı belgenin devamında "... *kimesnem olmayub öksüz kaldığım ecilden hall-i perişâniyetime merhameten pederim mezkûr kullarının her ne kadar cürmi var ise dahi afv ve Sene-i cedîd hümeten itlâk buyrulması...*" şeklindeki cümleden bir af isteğinin olduğu da anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, çocuklarına merhameten af isteğinin bir yıl sonra gerçekleştiği görülmektedir.¹⁶ Yine Erzurum müftüsü Abdurrahman Efendinin kötü işleri ve rüşvetten dolayı sürgün edildiğini ve taraftarlarının da te'dib edilmesi hakkında hüküm verildiği anlaşılıyor.¹⁷ Benzer bir sürgün de Gelibolu müftüsüne uygulanmıştır.¹⁸ Bir başka belgeden anlaşıldığına göre, Rusçuk mahkemesi başkâtibinin yalan ilamlar vererek oranın kadı ve naiblerini aldattığı ve bu şekilde ahalinin hukuki haklarını iptal ettiği için Vidin'e sürgün edilerek terbiye edilmesi hakkında hüküm verilmiştir.¹⁹

Bazı durumlarda sürgün cezasının *katle bedel* verildiği görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, Mısır valisi ve çavuşbaşına yazılan hükümde, İstanbul'da kâğıt tacirliği yapan bunun yanında fesat ve kötülüğü ile bilinen Burdurlu El-Hac Salih efendinin şekavet, sahtekârlık, hıyanet ve rüşvet suçlarından emsaline örnek olsun diye katline hüküm verilmişken, merhameten cezası hafifletilip Mısır'a sürgün edilmesine ve orada ikamet ettirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca çavuşbaşına verilen emirle hapsedilerek götürülmesi istenmiştir. Bunun haricinde hükümde "*fimâ bâ'd Der-aliyye'me ayak basmamak ve her ne zaman gelur ise ele geçtiği saat katl ve idâm olunmak şartıyla Mısır-ı Kahire'ye tard ve teb'idi fermânım...*"²⁰ şeklindeki ifadeden adı geçen kişinin

¹⁶ BOA, C. ZAB. nr. 232 / Evâhir Z. 1173 (Temmuz 1760), Affedildiği tarih 19 M. 1174 / 31.08. 1760 olarak verilmiştir

¹⁷ BOA, Hatt-ıHümayun, nr.12410 / 1209 (1794).

¹⁸ Yolsuzluk yaptığından dolayı Rumeli Kazaskerinin maruzatı üzerine Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. Aynı zamanda kalebent edilmesi de emredilmiştir. BOA, C. ZAB. nr. 1005 / Evâsıt Ca. 1120 (Temmuz 1708).

¹⁹ BOA, C. ZAB. nr. 4227 / 7.C.1203 (05.03.1789).

²⁰ BOA, C. ZAB. nr. 1584 / Evâhir Ra. 1190 (Mayıs 1776).

şayet İstanbul'a dönerse katl edileceği de anlaşılmaktadır. Bu şekilde devlet, suçları oldukça kabarık olanları merkezden uzaklaştırarak huzur ve güveni tesis etmeye çalışmaktadır. Ayrıca burada katl işi yapılmayarak o kişiye bir şans daha verilmiş olmaktadır. Ancak devlet böyle davranarak benzer işlerle iştigal edenlere de gözdağı vermiş olmaktadır.

Rüşvet ve sahtekârlık gibi suçları sadece devlet görevlileri işlememektedir. Normal halktan insanların da bu tür olaylar yüzünden cezalandırıldıkları olmaktadır. Örneğin İstanbul'da oturan Ümmügülsüm adlı bir kadın hile, dalavere ve rüşvet gibi suçlardan dolayı Bursa'ya sürgün edilmiş ve orada ikamet ettirilmesine karar verilmiştir.²¹

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatlarında bulunan görevlilerin sahtekârlık gibi bir takım suçlardan sürgün edildikleri görülmektedir. Mesela, Divan kalemi kâtiplerinden Seyyid İbrahim kendi halinde olmadığı, sadakatten uzaklaştığı, kanun ve hükümlere ilaveler yaptığı için görevinden azledilerek Limni Adasına sürgün edilmiştir.²² Daha sonra af edilse dahi yaptığı bu sahtekârlıktan dolayı bir daha kalem dairesine uğramaması da emredilmiştir. Devlet böyle kişileri bir daha kamu görevinde çalıştırmamaktadır. Bununla birlikte bazen merkez dışında görevlendirilen kişilerin de bu tür suçları işledikleri ve oradaki ahaliye zulmettikleri için benzeri cezaların verildiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak Hassa silahdarlarından Hacı İshak Ağa Vidin'e kapıcıbaşı olarak atanmış ancak burada halka hizmet edeceği yerde fesatlık yayarak ve harici bağ ve bahçelerde ziyafetler düzenleyip; bir de rüşvet aldığından dolayı görevinden azledilerek başka bir yere sürgün edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca defalarca kendisine Der-saadet'e dönmesi konusunda haberler gönderilmesine rağmen geri gelmemiş ve Eflak taraflarına gitmiştir.²³ İşte devlet böyle söz dinlemeyen ve fenalıklarına devam eden görevlileri bir şekilde cezalandırmıştır.

Rüşvet ile ilgili başka bir sürgün cezası da Kalyonlar halifesi Ahmet Efendi ile Peksimetçibaşıya verilmiştir. Bunların rüşvetten başka kötü hareket, hıyanet ve şekavetlerinin olduğu da belirtilmiştir. Her ikisi de azledilerek yerlerine başkaları atanmış ve devlete vermekle yükümlü oldukları meblağların tahsil edilmesinden sonra Kıbrıs'a sürgün edilmiştir.²⁴ Dolayısıyla

²¹ BOA, C. ZAB. nr. 3315 / 12.Z.1203 (03.09.1789).

²² BOA, C. DAH. nr. 2440 / Evâil Z.1205 (Ağustos 1791).

²³ BOA, HH. nr. 10380 / 1213 (1798).

²⁴ BOA, HH. nr. 9671 / 1206 (1791).

devlet, herhangi bir alacağı var ise onu tahsil edip ondan sonra sürgünü gerçekleştirmektedir. Yine benzer bir belgeden Anapa muhafızı Mustafa Paşa ile Sarı Baba namında bir zimmî ile birlikte hareket ederek kötü işlere sebep oldukları anlaşılmıştır. Bunun üzerine Mustafa Paşa'nın azledilmesine emval ve eşyasının zabt edilerek müsadere edilmesine ve yanında bulunan zimmînin de idamına karar verilmiştir. Bu kişiler, önce Sinop'a sürgün edilmişler; buradan da Mustafa Paşa bir adaya sürgün edilmiş, yanındaki zimmî ise katledilmiştir. Burada dikkatimizi çeken husus görevinden azledilen ve vezirliği alınan Mustafa Paşa'nın mallarının da müsadere edilmiş olmasıdır. Bu Osmanlı idari sisteminin uygulamalarından biridir.²⁵

Yukarıda anlatılanlardan, rüşvetin sadece Osmanlı Devleti'nde görülen sosyal bir bozukluk olduğu anlaşılmalıdır. Osmanlıların çağdaşı olan, hem batı devletlerinde hem de diğer İslâm devletlerinde rüşvetin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir.²⁶ Hemen her dönemde ve her toplumda görülen rüşvet, Osmanlı Devleti'nde de sosyal ve ekonomik alanda başlayan sıkıntılar sebebiyle artmıştır. Devlet bunu yok etmek için çareler aramışsa da her geçen gün kötüleşen sosyo-ekonomik yapı buna izin vermemiştir. O günlerden bugünlere kadar rüşvet ve yolsuzluklar toplumumuzda sosyal bir hastalık olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Son olarak, yukarıdaki belgelerden rüşvet ve yolsuzlukların, Osmanlı'nın özellikle son dönemlerinde oldukça yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Bunun en büyük etkeni iktisadi, askeri ve sosyal alanlarda baş gösteren bozulmalardır. Tarihi süreç bir devamlılık gösterir. Dolayısıyla rüşvet ve yolsuzluk gibi olguların yeni kurulan Türk Cumhuriyetine de sirayet etmesi kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı döneminden farklı olarak, gerek iletişim gerekse teknolojik gelişmeler sayesinde rüşvet ve yolsuzlukların yöntem ve metotlarında bazı değişimler olmuştur. Bu hastalıktan kurtulmanın ya da hafifletmenin yolunun, refah düzeyimizin ve ahlaki değerlerimizin yükseltilmesine bağlı olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca hakim güçlerin de yolsuzluk ve rüşvet olaylarında daha etkin rol almaları ve kararlı tutumları bunları önlemede etkili olacaktır. Netice itibarıyla bu devletin bir zaafıdır, dolayısıyla bunu çözecek olan da devlettir.

²⁵BOA, HH. nr. 10132 / 1211(1796); Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere", *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999, s. 1-16.

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Mumcu, *a.g.e.*, s. 105 vd.